

Kanonalkotás a húszas évek kisebbségi irodalmaiban

A húszas években kialakuló irodalmi kánonok meghatározzák az első világháborút követően kisebbségi körülmények közé került különböző nemzeti közösségek önazonosságát, tekintélyét és önmagáról formált képét. Rajtuk keresztül választják ki, értelmezik és rendszerezik a kisebbségek elméletirői azokat a számításba jöhető értékeket, amelyek irányadóak lehetnek egy nemzeti közösség számára. Így a kisebbségi irodalmi kánonok, a többi kánonhoz hasonlóan, értékrendszerbe igyekeznek szerveződni, ezen belül nyernek aztán megerősítést vagy cáfolatot az egyes értékítéletek, azaz a rendszer elemei. A húszas évek kisebbségi irodalmaiban a kánonképzés, illetve képződés körül kialakuló viták is csupán az egyes értékítéleteket támadják, viszont nem vonják kétségbe magát a kánont és annak szükségszerűségét, a vitapartnerek között egyetértés van abban a tekintetben, hogy valamely nemzeti közösség saját értékei és eszményei céltudatos rendszerezésével tarthatja fenn önmagát. A kisebbségi irodalmi kánonokba ekkor és így épülnek be egy kollektív elváráshorizont értékalternatívái, amelyek egyszerre szociológiai, lélektani, történelmi és irodalmi-művelődéstörténeti meghatározottságúak, hatásuk évtizedekre előre mutató, olyannyira, hogy értékorientációként és kollektív cselekvési és normarendszerként napjainkig meghatározzák az egyes nemzeti közösségek szellemi életét.

A szakirodalom általában a nagy nemzeti kánonokat tartja számon, illetve azokat, amelyek korszakokat, írói mozgalmakat határoznak meg. Zsélyei Ferenc a kisebb kánonokra is odafigyel mondván, hogy a kánonok működését igazából a csoportok, a kisebbségek olvasói élményeiben és olvasói szokásaiban érhetjük tetten. Kisebb csoporton etnikai, nemi vagy vallási közösséget ért. „Ezek a csoportok a csoportra jellemző azonosságot határoznak meg ideológiájukban, és ehhez az azonossághoz kapcsolódik azoknak az irodalmi alkotásoknak a gyűjteménye, amelyeken keresztül az olvasó a csoportba való tartozást erősítő azonosságtémára lelhet.”¹ Zsélyei a befogadói elváráshorizont felől közelíti meg a működő kánon kérdéskörét, és ennek a kapcsán veti fel egyén és közösség viszonyának a kérdését az irodalmi kánonokban. A választás lehetősége a szabadság illúzióját keltheti az egyénben, amennyiben azt gondolja, hogy neki tetszik valami, és e szerint a tetszés szerint választott, holott minden egyéni választás paradigmátikus, mert az olvasmányélményben, a műalkotás nyújtotta azonosulási lehetőségekben minden, az adott kánont elfogadó potenciális olvasó önazonosságot választott. Ebből következik, hogy valamely kánon nem csupán az egyén azonosságának a biztosítója, hanem azé a közösségé is, amely mint befogadó közösség tartja magát a megfelelő kánonhoz. Egyén és közösség természetesen az alkotói elváráshorizont felől megközelítve is hasonló kánonbeli viszonyt mutat. Az alkotásnak ezt a paradigmátikus voltát fogalmazza meg Kuncz Aladár egy 1929-es írásában: „Erdély kézzelfogható valóságát s a megoldásra váró sürgős feladatok százait kínálja minden téren a magyar kisebbségi érdeklődésnek. De kiindulópontja elsősorban s egész természetesen irodalmi felfogásunknak és törekvéseinknek is. Az erdélyi magyar író, mint a magyar kisebbségi szemlélet legelőretolttabb őrszeme és harcosa, ha csak számot vet írói feladataival, ha csak hangot üt, amelyre visszhangot vár, ha csak tollat fog kezébe, már önmagától értetődően programot vállalt, amelyet az erdélyi sorsban való elhelyezkedése, ennek a sorsnak művészi vagy gondolati átélése parancsoló kényszerűséggel rajzol elébe.”²

Az 1918 után kialakuló kisebbségi irodalmaknak olyan értékek felé kellett orientálódniuk tehát, amelyek megfelelték az új helyzetadatnak, és amelyek biztosíthatták az irodalom és kö-

¹ Zsélyei Ferenc: *Az irodalom mint) a kánon kritikája*. Pompeji 1992. 4. sz. 51.

² Kuncz Aladár: *Erdély az én hazám*. = *Tanulmányok, kritikák*. Buk. 1973. 246–251.

zönség párbeszéd folytonosságát. A kisebbségi kánonalkotók elsősorban közösségben gondolkodnak, a közösség elváráshorizontját szeretnék formálni, alakítani, ugyanis bármilyen kánon értelmező közösséget feltételez, a közösségi hagyomány terméke lévén, bajosan hozható létre egyéni akarattal. Az értékrendszerek kidolgozásának ebben a momentumában egyfajta türelmetlenséget, anakronizmusból eredő zavart figyelhetünk meg a húszas évek kisebbségi irodalmaiban, ugyanis elméletíróik siettetni és szubjektívizálni szeretnének egy objektív és természeténél fogva időt igénylő folyamatot. Makkai Sándor felfogásában például az erdélyi irodalomban a befogadói elváráshorizontnak az irodalom standard szintjére való emelésének legfontosabb feltétele, hogy megváltozzon a befogadó részéről az irodalom funkciójának a megítélése és általában az irodalomról vallott nézete.³ Ehhez vár el „öntudatos közvéleményt”, amely „öntudatosíthatja, igényelheti, ellenőrizheti, támogathatja és használhatja ezt az irodalmat”. A húszas évek Erdélyében ugyanis még nem alakult ki egységes elvárásrendszer az irodalommal szemben, és Makkai szerint ez is nagymértékben visszahat magának az irodalomnak az alakulására. Emiatt eléggé ellentmondásosak az irodalommal szembeni kortárs elvárások: hagyományos felfogásban egyesek pedagógiai eszköznek tekintik az irodalmat, mások szórakoztató olvasmányoknak vagy önértékű művészi célok konkretizációjának. Ráadásul mindehhez társul még az erdélyi irodalomnak egyik öröklött sajátossága is, nevezetesen az, hogy hosszú időre kimaradt a pesti irodalmi kánonból: „A múltban az erdélyi magyarság irodalmi szempontból is önálló és öntudatlan függvénye volt a pesti irodalomnak.” Ezért Makkai kissé keserű szájjal megfogalmazott következtetéssel zárja gondolatmenetét: az erdélyi magyar irodalomban az irodalmi tudat még „csiszolatlan kőkorszak”-át éli. A kánonok kialakulásával foglalkozó elméletek ugyancsak az idő távlatában képzelik el az értékek és az értelmezések kánoni rangra történő emelését, illetve emelkedését. Mind az időbeliség, mind pedig az értelmezői közösség fontos tényezője valamely kánonnak. „Az időbeliségből kiindulva a kánon elvárások intézményesített nyelvtanának lehet nevezni. Olyan értelmező eljárások rendszerének, amelyek segítségével egy közösség fenntarthatja saját érdekeit.”⁴ Az erdélyi magyar irodalomban a kánon(ok) intézményesülése csak a harmincas években kezdődik el, ekkorra érnek be a húszas évek második felében alakult folyóiratoknak, könyvkiadóknak, irodalmi társaságoknak a programjai, és alakul ki egyfajta olvasói tudat, valójában ekkor intézményesül a kritika is.

Kánonalkotóink számára nyilvánvaló, hogy stabil értékrend hiányában lehetetlen irodalmi kánon kiépíteni, ezért fordulhat elő, hogy a húszas évek minden jelentősebb kisebbségi elméletírója közösségi, illetve a közösség számára hasznosítható értékek után kutat, vagy éppen közösségi értékalternatívák felvillantására, megfogalmazására tesz kísérletet. Ezeknek az irodalom és a művelődési élet egészére vonatkozó metaértékeknek a számbavételi kísérlete közben az elméletalkotók önkéntelenül is szembetalálják magukat az értékapriorizmus és az értékempirizmus dilemmájával, és megmaradnak a jelenségek felületes és elnagyolt tárgyalásánál. Az értékapriorista felfogás reprezentatív kifejtése Max Scheler „materiális értéketikája”, mely szerint az érték objektíven létező sajátos tárgy, különbözik minden tapasztalhatótól, s így megragadni is csak a megismerésnek egy – ugyancsak – sajátos fajtájával, az apriori emocionális intencióval lehet, nem a pszichológiai tapasztalat révén, az értékelés tényeiből. Az értékapriorizmus létjogosultságát igazolja Roman Ingarden is az esztétikai megismerésben: „az átélő sajátos emocionális reakciója” az esztétikai élményben „értékválasz, melyben az adott értékes tárgynak elismeréssel és csodá-

³ Makkai Sándor: *Közönség és irodalom. = A mi utunk.* Cluj-Kolozsvár 1929. 225–246.

⁴ Szegedy-Maszák Mihály: *A bizony(talan)ság ábrándja: kánonképződés a posztmodern korban.* = „Minta a szönyegen.” *A műértelmezés esélyei.* Bp. 1995. 78.

lattal adózunk”. Ebben a felfogásban az értékelés műveletének előfeltétele az érték, amely ettől függetlenül is létező, abszolút és örök. Az ezzel a felfogással szemben álló Skreb értékempirizmusa joggal hivatkozik arra, hogy az érték is feltételezi az értékelést (nemcsak az értékelés az értéket), ez pedig az értékelőt és azt az axiológiai szabályrendszert, amely alapján a szóban forgó érték azonosítható. Wolfgang Kayser tovább viszi ezt a gondolatmenetet, és nemcsak általában az értéktanra, hanem az egyes értékelésre is kiterjeszti megállapításait, így minden egyes értékelés „egy költészetelméleten, sőt egy esztétikán alapul, akár kimondják ezt az esztétikát, akár nem”.⁵ Az értékempirizmus elméletéhez csatlakozva elmondhatjuk, hogy az értékítéletek sohasem izoláltak, és sohasem légiessítettek, hanem mindig egy értékrendszeren alapulnak, s ha nem is mindig összefüggően, de mindig szilárdan az egyén szellemi életében gyökereznek.

A Makkai-féle kánon sajátossága, hogy tartalmazza az összes lehetséges szellemi értéket, „rangkülönbség” nélkül: „a tudományos, művészi, erkölcsi és vallási értékek, mint önértékek, egyformán drágák, nélkülözhetetlenek, és a kultúra egészében egyformán értékesítendőek”. Az értékempirizmus és az értékempirizmus dilemmájától függetlenül a kisebbségi kánonban az érték fogalma elsősorban nem meggyőződés kérdése, hanem a kisebbségi sors „bús szövevényé”-ből adódó gyakorlati szükségesség, amely nem teszi lehetővé a szellemi élet széttagolását. Az önértékekre összpontosító kisebbségi kánon sajátos funkciót tölt be egy közösség szellemi életében, az értékőrzést, amely megengedi a különféle értékorientációk keveredését, de az értékváltást vagy az értékcserét már nehezen tűri meg. Makkai éppen az általa kanonizált értékekre hivatkozva kirekeszti a kisebbségi kánonból a szórakoztató irodalmat, amelyet „pusztán szórakoztató eszköznek” tekint. A kánon határozza meg tehát, milyen kulturális terméknek van meg nem kérdőjelezhető értéke valamely közösség számára. Szintén a kánon elvárásai alapján különböztet meg Makkai kétféle irodalmat (Horváth Iván fogalomhasználatával): a populáris és az arisztokrata regiszterhez tartozót. A populáris regiszter művei igénytelenebbek saját magukkal és olvasóikkal szemben, az arisztokratikuséi magasabb követelményeket támasztanak szerző és olvasó elé egyaránt. Makkai rendszerében a kettő között helyezkedik el a szakirodalom, amely „tudományos és erkölcsi s vallási eszmények szuverén propagálása”. Viszont mindkettőre megtermékenyítően hathatnak a szépirodalom eszközei, ez ugyanis a maga erkölcsi és esztétikai értékeivel a befogadó számára nemesebbé teheti a szórakoztatást és a tudományt egyaránt. Makkai Sándor klasszikus ihletettségű értékrendszerében azonos szinten helyezkedik el tehát a szép és a jó, valamint az igaz, vagyis az esztétikai, az erkölcsi és az ismeretérték. Emiatt hasonlítanak a kisebbségi kánonok a klasszikus irodalmi kánonokra, harmóniára és egyensúlyra törekcsenek, és ezt az ideális állapotot várják el magától az irodalomtól és az irodalmi élettől is. Ez mindenkor elérhetetlen bizonyosság marad, hiszen az objektív társadalmi valóság eszközértékei és az eszmények ideális világának egyetemes értékei más-más értékszférához tartoznak. Az értékek ilyen szerű felosztását maguk az értékrendek teszik lehetővé, amelyek maguk sem állandósult alakzatok, hanem egyszerre tartalmaznak tartós és gyorsan változó értékeket. Makkai Sándor az erdélyi magyar irodalmat éppen ezektől a gyorsan változó eszközértékektől szeremé megvédeni, „egészségtelennek és veszedelmesnek” tartja az értékszemponvesztést a szépirodalom megítélésében, azaz az „idegen szempontok és érdekek folytonos belekeverését az irodalmi kérdésekbe”. Főleg politikai, felekezeti és személyi érdekekre gondol. Makkai aggódva szemléli, hogy az olvasóközönség elsősorban politikai és etikai síkon vár el sajátos feladatot az irodalomtól: az esztétikum eszközként való felhasználását nem irodalmi célok érdekében is. Makkai

⁵ Vö. Veres András: *Irodalomértelmezés és értékorientáció. = A strukturalizmus után.* Szerk. Szili József. Bp. 1992. 239–310.

az értékek ideális megítélésében Nicolai Hartmann felfogásához áll egészen közel, aki szerint az értékek nem reális dolgok, s nem is reális hatalmak, amelyek keletkeznek és elpusztulnak, hanem teljességgel ideális hatalmak, és a belőlük származó követelmények szintén ideális jellegűek. Ennek az ismeretében még nyomatékosabb hangsúlyt kap az önálló erdélyi irodalom gondolata: „Az erdélyi irodalom nem függvény többé, hanem önálló élet. Szellemében, tradícióiban, eszményeiben magyar irodalom, de problémáiban, íróiban és közönségében erdélyi irodalom.”

A legkülönbözőbb korok és kultúrák értékrendjében értékesnek számít a közösség és az általa létrehozott kultúra, és ezek az értékek művelődési korokon át messzemenő változatlanúságot mutatnak. Makkai Sándor a kisebbségi helyzetben lévő nemzeti közösségek kultúra- és értékteremtő tevékenységét egyenesen „világhivatás”-nak tekinti. Bármely kisebbség számára a kultúra „önfenntartásának lényege”, és a huszadik század elején ebben a törekvésben érhető tetten a nemzeti kisebbségek „világhivatása”, amelynek a kultúrát „önmagából kell kitermelnie, a maga adott és sajátos szükségleteinek megfelelően”. A húszas évek kisebbségi kánonjaiban az önálló irodalom fogalma mégsem jelent bezárkózást egy szűkebb közösségi értékrendbe, maga Makkai is egy korábbi írásában egyetemes perspektívában véli elképzelhetőnek a kisebbség kultúrateemtő tevékenységét, ez a perspektíva a „fenséges” és a „hatalmas” klasszikus érték kategóriákkal mérhető, és csakis az ezeket a minőségeket hordozó kánonban rejlő „teremtő és fejlesztő erő” hozhatja létre Erdélyben „a maga lábán járnivaló magyar irodalmat”, azaz a Makkai-féle eszményi erdélyi irodalmat.⁶ A sajátosnak és az egyetemesnek ebben a dialektikus viszonyában kettős funkciót nyer a kisebbség Makkai által megfogalmazott „világhivatása”: az önfenntartás mellett az egyetemességet, az egyetemesebb emberi ideálokat is szolgáltnia kell. Makkai úgy véli, hogy a sajátosságok megfogalmazása mellett ez egyfajta többletet és szabadságot is ad a kisebbségi irodalomnak az egyes nemzeti irodalmakhoz képest, mivel a nemzeti kultúra erejének jó részét a nemzeti ideálok kiszolgálása köti le. Szempontunkból azonban sokkal fontosabb ama nézetnek a kortársak felé történő sugallása, hogy a kisebbségi lét önmagában még nem érték, csupán benne rejlik az értékteremtés lehetősége. A kisebbség mint önérték téves nézete még napjainkban is hat egyes irodalmi kánonokban, holott Babits már évtizedekkel ezelőtt megpróbálta kirekeszteni az irodalmi értékrendszerből, és a Nyugat 1935-ös évfolyamában az erdélyi írók „védekező kollektivitás”-ának nevezi ezt az eszközértékekhez ragaszkodó mentalitást: „S minthogy ebben az összetartásban nem az irodalmi érték, hanem az erdélyiség a döntő tényező, a kritika könnyen támadásnak minősül.” Így az erdélyiség maga tévedésből „fémjelzésnek és irodalmi menlevélnek” számít.

Babits érvelésében benne rejlik a kánonok egyik legfontosabb lényegi sajátossága: a szociális funkció mellett az irodalom maga is kánonalkotó, azaz kanonizálja önmagát. Vannak különböző poétikai szabályok (imitáció, interpretáció, innováció), amelyek az irodalmi kánon működését, folytonosságát, illetve megszakítását megvalósítják. Már az ókori irodalomban is többféle tájékozódásbeli funkciója volt az irodalmi kánonnak: a tökéletes és befejezett kánontól való elszakadás igénye; a kánon mint minta követése; az „elérhetetlen” kánon automatizált követése, illetve újraértelmezése.⁷ A húszas évek kényszerűen decentralizált magyar kisebbségi irodalmi számára az egyik fő kérdés, miként írhatják újra „saját” irodalmukat, amelyet még néhány éve más elvárásokból építkező kánonok irányítottak. Erre a lehetséges válaszok egyikét Kuncz Aladár fogalmazza meg, aki kétféle irodalmi kánont említ: az egyik a „magyarországi irodalmi élet nagy arányai”-t képviseli, a másik pedig az „erdélyi gondolat”-ét. A transzszilván

⁶ Makkai Sándor: *Az erdélyi magyar irodalom kérdése.* = „Írd meg, amiket láttál.” Cluj-Kolozsvár 1923. 171–178.

⁷ Vö. Kulcsár-Szabó Ernő: *Irodalomtörténet(i) kánonok.* = *Szövegek között.* (Szerk. Bocsor, Fried, Hódosy, Müllner.) Szeged 1996. 20.

kánon rövid kifejtése mellett Kuncz eszmefuttatásában nyomon követhetjük azt is, hogyan közvetítődnek esztétikai normaként a szociális elvárások, amelyek aztán esztétikai szinten az irodalom értékmódosításához vezetnek. A két világháború közötti erdélyi irodalom fontos része az átértékelt egyetemes magyar irodalom, amely irányt adhat az „új sorsrendeltesnek”, az „új életszemlélet” „sajátos fényszűrőjén” átértékelésre szorulnak „a magyar érzés és gondolat művészi kifejezői”. Az erdélyi magyar irodalomnak eszerint szüksége van egy újraértelmezett saját kánonra, amely más, mint a magyar irodalmi hagyományt töretlenül folytatható anyaországi kánon, és „amelyben sokszor csupán megszokásból is értelmüket veszített ítéletek és értékelések tovább élnek anélkül, hogy az eleven élettel bármilyen kapcsolataik is volnának”. A kisebbségi irodalom esetleges értékaránytévesztésére egy világirodalmi példával figyelmeztet: az egykor Európából Amerikába kivándorolt költők továbbra is pacsirtáról és fülemüléről énekeltek, holott az ornitológusok kimutatták, hogy ezek a madarak sohasem éltek az amerikai kontinensen.⁸

A kisebbségi irodalmi kánonokban kétféle érték hat, az egyik a sajátos helyzetudaté, a másik pedig az egyetemesebb esztétikai tudaté. Mivel ehhez a kettős tudathoz kétféle értékrend társul, tényleges és látszólagos ellentmondásokat egyaránt tartalmaznak a kánonok. Ezeknek a feloldására tesz kísérletet Kuncz Aladár a regionalizmus és az európaiság összeegyeztetésével. Az erdélyi regionalizmus természetét vizsgálva két „kedvező” tendenciát is kimutat a kialakulásában: egyrészt az ezt a regionalizmust létrehozó „történelmi kényszerűség”-et, másrészt azt az általános európai törekvést, hogy a regionális kultúrák igyekeznek megerősödni a túlzott központositással szemben. Így ébredtek öntudatra a „partikuláris irodalmak” Franciaországban, Angliában, Spanyolországban és az északi államokban. Kuncz Aladár semmilyen ellentétet nem lát az erdélyi és az egyetemes irodalom eszméi között, és ez főleg annak a törekvésnek tudható be, hogy az erdélyi irodalom nem a régióba való bezárkózást, hanem az egyetemes irodalomhoz való felzárkózást keresi. Azt viszont elismeri, sőt külön érdemnek tekinti, hogy ez az irodalom intenzívebben fordult az erdélyi történelmi múlt felé, és tulajdonképpen ezzel nyert bebocsátást az egyetemes magyar irodalmi kánonba. A történelmi téma szinte kizárólagos értéket képvisel az erdélyi irodalmi kánonban, a múlt „megalkotásának” művészete, az erdélyi irodalmi kánonnak ez a retrospektív jellege azonban a jelen tapasztalata felől irányul a múlt felé, sőt egyfajta menekülés a jelen gondjai elől. A harmincas évek fiatal írói az erdélyi irodalomnak éppen ezt a húszas évekbeli erényét, előnyét róják fel hátrányként, és minősítik „gyáva irodalom”-nak, amely a jelen szociális kérdései elől menekül múltbeli témákhoz. Kuncz Aladár még a húszas évek végén lélektanilag elfogadható mentséget talál a történelmi téma számára, megőrizve előkelő helyét az erdélyi irodalmi kánonban: „A kisebbségi rendeltetés egészen új lelki élmény a magyar irodalomban. Természetes, hogy első állapotában csupa sajnásból áll.” A történelem, a történelmi téma irodalmi feldolgozása és a regionális, múltbeli történéseknek a nemzeti és az európai eseményekbe való ágyazása, egy nagyobb történelmi folyamat részeként való ábrázolása az egyetemeshez közelíti az erdélyi magyar kisebbségi tudatot. A befogadói elváráshorizont felől megközelíthető kettősségtudatot Jan Mukarovskyval is igazolhatjuk, megerősítve Kuncz spekulatív gondolatmenetét: a mindenkori irodalmi műben kétféle erő hat, az egyik a szociálisra, míg a másik az általános emberire apellál az olvasó tudatában. Kuncz meghaladhatónak véli ezt a kettősséget: a szociális visszahúzó erők legyőzésének és meghaladásának, vagyis az egyetemes el- és felérésének képességén keresztül juthat el a nemzeti kisebbség a kanonizált egyetemes értékekhez: „A kisebbség csak a politikában kisebbség, irodalmában és műveltségében maga az egyetemesség. Csak az egyetemesség széles látókörében tudja nemzeti értékeit megőrizni és meg-

⁸ Kuncz Aladár: *Erdély az én hazám*. Uo.

védni, csak ezen az úton veheti fel az érintkezést a többségi népe irodalmával és műveltségével, s végül csak így tudja biztosítani, hogy anyaországa szellemi életétől el ne szakadjon.”⁹ Kuncz Aladár művészi és erkölcsi „világrendjében” azonos kánonba sorolódik az „Erdély az én hazám” és „Európa az én hazám” értékrendje. Ez az irodalmi program még további nyitottságot is mutat, és nemcsak a hierarchikusan szerveződő értékekre épül, hanem vízszintesen is hat, és a kölcsönösségre, az egymásrahatásra is figyelve számon tartja a szász és a román irodalom transzszilvannizmusát is: „Nem lehet erdélyi magyar író az, aki ezekről a párhuzamos irodalmi mozgalmakról nem tud. Akinek halvány fogalma sincs arról, hogy miként tükröződünk mi, a sorsunk, kívánságaink a román írók műveiben, s a magunkéval azonos kisebbségi rendeltetés művészi szempontból miként manifesztálódik a szász irodalomban.”¹⁰

Az első világháborút követően három tényező alakítja a romániai német irodalmi kánont: a romániaiságtudat, a német kultúra és nyelv értékei és a saját művelődéstörténeti és irodalmi hagyományai. Ennek az irodalomnak az addigi hét évszázados múltját a tágabb egyetemességtudat határozta meg, különösen a középkori latin nyelvű irodalomét és a 19. századi erdélyi ihletettséggű romantikáét (Nicolaus Lenau). A húszas években kialakuló romániai német transzszilván („Siebenbürgertum” – Josef Marlin) értéktudat egyaránt támaszkodhatott tehát a középkori és az újkori hagyományokra. A huszadik századi politikai-történelmi változások, illetve a tudatbeli módosulások fogalmi szinten is éreztetik hatásukat: kivesznek a korábbi regionális tudatformákat jelölő fogalmak, és helyettük átfogóbb, sajátosan kisebbségi fogalom jelenik meg: a rumäniendeutsche Literatur. A tényszerű és kényszerű történelmi feltételekhez alkalmazkodó irodalmi tudat egyesíti tehát a korábbi területi törekvéseket (a bánáti, az erdélyi és a bukovinai irodalmat), illetve irodalmi központokat (Nagyszeben, Temesvár, Csernovic), és helyüket átveszi egy átfogóbb kollektív önszemlélet. Richard Csaki ezt a megszüntetve megtartó irodalmi tudatot nem tekinti öncélú világnak, hanem a „nagy egész”, az egyetemes emberi szerves részének, azzal érvelve, hogy a nemzeti kisebbségek irodalmára általában jellemző az intenzív befogadóképesség, a nyitottság, amelyet „védekező-receptív” magatartásnak nevez.¹¹ Ennek ellenére a húszas évek romániai német irodalmának is megvan a kettősségtudata, amelyet Harald Krasser feszültségteremtő tényezőnek, illetve egy tudathasadásos irodalmi állapot fenntartójának mond. Ez az irodalom is traumaként éli meg a kisebbségi létet és vágyként az össznémet, illetve egyetemes irodalmi törekvéseket. Ez a teremtő feszültség kihat a romániai német irodalmi kánon kialakulására, és az alkotásban és a befogadásban egyaránt érezteti hatását. A romániai német irodalmat az össznémet irodalom egyetemesebb horizontjába emelve, a kritikusok ellentmondást látnak a hazai közönség elvárásai és a németországi befogadás között. Richard Csaki lehetőségein túlra szeremé tágítani a romániai német irodalom befogadási horizontját és egy igényesebbnek és elitebbnek tartott befogadói közegre bízni az irodalom recepcióját. A *Vorbericht zu einer Geschichte der deutschen Literatur* című munkájában 1920-ban a romániai német író három típusát különíti el kánon és közönség viszonyára is odafigyelve. Az első csoportba azokat az írókat sorolja, akik elfogadják a szűkebb horizontú és intézményeiben szegényebb romániai német irodalmi kánont, és akik mindenekelőtt a kisebb, de hűségesebb hazai közönségnek írnak. A második csoport írói noha az össznémet értékek után vágyódnak, mégis a hazai közönségnek alkotnak. A harmadik csoport tagjai egy másfajta irodalmi kánon elvárásainak tesznek eleget, és ezért tartják számon őket az össznémet irodalomban.¹² Igaz, a romániai német irodalomban

⁹ Kuncz Aladár: *Tíz év. Erdélyi Helikon I*(1928). 2–5.

¹⁰ Kuncz Aladár: *Erdély az én hazám*. Uo.

¹¹ Vö. Peter Motzan: *Die rumäniendeutsche Lyrik nach 1944*. Cluj-Napoca 1980. 11.

¹² Vö. Horst Schuller Anger: *Kontakt und Wirkung*. Buk. 1984. 47.

(de más nemzeti kisebbség irodalmában is) mindenkori presztízs kérdésnek számított az anyaország irodalmához való tartozás, annak az árán is, hogy le kellett mondani a hazai közönség támogatásáról.

Kulcsár-Szabó Ernő a kanonizáció legfontosabb eljárási aspektusait a befogadási szükség-szerűségekben, a szociális-intézményes „mező”-ben és az irodalom önreflexivitásában jelöli meg, ezek együttesen határozzák meg a kánonok létrejöttét és belső szerkezetét.¹³ Szenteleky Kornél D.J. barátjához írott levelében éppen ezeknek az aspektusoknak a hiányát panaszolja el, mert valójában miattuk késik a vajdasági magyar irodalom kanonizálása: „Ezek után talán feltehetem a kérdést: legyen-e vajdasági irodalom? A lehetőség roppant nehézségeire már rámu-tattam, hiszen jóformán semmi előfeltétele sincs annak, hogy a »vajdasági« irodalom életre keljen. Nagy erőfeszítéssel, megfogadott hittel, kínos kereséssel lehetne csak olyan valamit csinálni, amire a »vajdasági« jelző illene.”¹⁴ A vajdasági magyar irodalomnak ezt a korszakát értékelve Vajda Gábor Szentelekynek egyfajta tudatformáló, lelkiismeret-ébresztő szerepet tulajdonít, ő ugyanis a vajdasági magyar művelődés és annak múltja megtagadásától jutott el (kínos lelki tusák után) a felismerésig, miszerint a vajdasági magyarok nem maradhatnak fenn saját irodalom nélkül, s ennek érdekében – elsősorban írói eszközökkel – mindent fel kell kutatni, ami az itteniek létének adaléka, s ami kánonteremtő mozzanatként azonosítható és tudatosítható.¹⁵ Szirmai Károly 1935-ben a Kalangyában már megpróbál egyfajta vajdasági irodalmi kánon-t körvonalazni, amelynek központi érték kategóriájaként a „kisebbségi öntudat”-ot nevezi meg, a tulajdonképpeni konkrét értékek számbavétele nélkül.¹⁶ Arra is gondolhatnánk, hogy Szirmai gyanította: egy irodalomszociológiai kategória, illetve tény nem helyettesíthet egy egész irodalmi kánon-t, viszont számításba jöhet kompenzáló tényezőként.

A szlovákiai magyar irodalmi kánon egyszerre etikai és esztétikai beállítottságú, ámde hiányzik belőle a történelmi értékekre való hivatkozás, a retrospektív jelleg, és emiatt többben is „hagyománytalanság”-gal vádolják. Fábry Zoltán egy még nem létező irodalom számára körvonalaz egyfajta formális „keretet”, amely mintaként szolgálhat a mindenkori szlovákiai magyar írók számára. *Irodalom és magyarság* című írásában egyértelműen az esztétika előírásait tartja mérvadónak az irodalmi művek elbírálásában, és a szlovákiai magyar irodalom megítélésének mércéjét ezáltal is az európaiság szintjére emeli fel: „A művészi alkotás kiválasztó, értékelő törvénye: az esztétika. Író tehát csak az, aki az esztétika normáit igazolja, példázza [...] Irodalmunk iránya európai.”¹⁷ Fábry egy későbbi írásában a „szép” értékfogalom mellé odasorolja az „igaz” ismereti értékfogalmat is, erkölcsi tartalmat tulajdonítva neki: „A jövőért való felelősséget a perifériák hordozzák. A magyar szó internacionalizmusának ők a közvetítő állomásai. – Ember rabszolgaságot – soha többé. Ember szépségét, igazát – mától kezdve – mindig.”¹⁸ A nemzeti kisebbségeknek az ilyenszerű patetikus-heroikus modellje különös hangsúlyt kap a húszas évek irodalmi kánonjaiban. A harmincas évek közepén Szvatkó Pál már szakít ezzel a modellel, és kétféle irodalmi kánon-t tudatosít a kortársakban: egyrészt a szlovákiai magyar irodalomét, másrészt az anyaországit, és érték hierarchiát állít fel közöttük, irányadónak egyértelműen a magyarországi irodalmi kánon-t tekinti. Evidenciaként könyveli el a szlovákiai magyar irodalmi kánon szociális ihletettségét, amely a szláv (orosz, cseh) irodalmi hatások következtében nem az individuális, hanem a közösségi értékekre, a „szürke, de etikus kollektívizmus”-ra alapoz.¹⁹ Szvatkó ezzel

¹³ Kulcsár-Szabó Ernő: *i. m.*

¹⁴ Szenteleky Kornél: *Levél D.J. barátomhoz a „vajdasági irodalom”-ról.* = *Az irodalom köztársasága.* (Szerk. Pomogáts Béla). Bp. é.n. 211–213.

¹⁵ Vajda Gábor: *A magyar irodalom a Délvidéken. Trianontól napjainkig.* Bp. é.n. 9.

¹⁶ Szirmai Károly: *Írói felelősségem.* = *Az irodalom köztársasága.* 213–215.

¹⁷ Fábry Zoltán: *Irodalom és magyarság.* = *Az irodalom köztársasága.* 207–209.

¹⁸ Fábry Zoltán: *Írók és irodalom Szlovénkón.* = *Az irodalom köztársasága.* 209–210.

¹⁹ Szvatkó Pál: *Szlovénzkói magyar irodalom.* = *Az irodalom köztársasága.* 210–211.

öntudatlanul is ellentmondásba kerül, mivel az általa szorgalmazott értékrendszer kollektív jellegét kérdőjelezi meg, hiszen közösség és kánon kölcsönösen feltételezik egymást, közösségi értékek nélkül nem jöhetnek létre tartós irodalmi kánonok, és ezek a kánonok maguk is fontos szerepet játszhatnak az egyes közösségek önazonosságának a megteremtésében. Éppen ezeknek a lényegi kérdéseknek a felvetése és megválaszolása tette Makkai Sándort a tanulmányozott évtized kisebbségi törekvéseinek kivételes megfogalmazójává. Ez a helyzetfelismerés fogalmaztatja meg vele már a húszas évek első felében az erdélyi irodalmi kánon szükségyszerűségének gondolatát: „Az erdélyi magyarságnak csak egy nagy hiányossága van [...] nincs kialakult, határozott, *uralkodó eszménye önmagáról*. [...] Nincs elég *fenséges*, elég *hatalmas*, elég *teremtő és fejlesztő* erejű *életideálja*.” Makkai kánonelképzelése nyilvánvaló romantikus vonásokkal rendelkezik, hiszen éppen a romantika emelte a nemzeti közösségeket a leghitelesebb rangra, és tette meg a kánont az ilyen közösség öngazolásává. A nemzeti irodalom klasszikusainak irányadó kiadásai pedig nemzedékekre megszabták a kánont. Ennek kapcsán beszél Szegedy-Maszák Mihály az „önszabályozó nemzeti kultúra” fogalmáról, mivel azt a kultúrfo-galmat éppen a nemzeti irodalom élte, benne fejthette ki legnagyobb hatását. Valójában erre a modellre vágytak a kisebbségi irodalom elméletírói is. Az a gondolat pedig, hogy az etnocentrikus hagyományok saját kánont hoznak létre, mely fölött nincs magasabb tekintély, Rankénak és az evolucionizmusnak a felfogásával párosult. Ezt a felfogást ösztönözte még a Volksgeist roman-tikus gondolata s a nemzeti önrendelkezés szabadelvű doktrínája is.²⁰

A húszas években formálódó kánonok a harmincas években hatnak az egyes kisebbségi irodalmakban, majd az újabbak megjelenésével tanúi lehetünk a kánonok konfrontációjának, illetve annak, hogy milyen intézmények biztosítják majd az egyes kánonoknak az állandóságot, a tekintélyt. Végül is a szelektív irodalmi tudat kanonizálja vagy nem azokat az értékeket vagy normákat, amelyeket az alakuló kánonokban számba vettünk. Itamar Even-Zohar nyomán azokat az értékeket tarthatjuk kanonizáltaknak, amelyeket a kultúra hangadó körei legitimként elfogadnak, és azokat az alkotókat, akiknek a főbb műveit a közönség megőrzi, és így válhatnak a történelmi örökség részévé. Másrészt nem kanonizáltak azok a normák és szövegek, amelyeket ezek a körök illegitimként elutasítanak, és azokat az alkotókat, akiket a közönség az évek során elfeled.²¹ Természe-tesen ezeknek a jelenségeknek a kimutatása és értelmezése már egy másik tanulmányt igényelne, amely bizonyára fontos tanulságokkal szolgálhatna mindannyiunk számára.

Canon-creation in the minority literatures of the 20s. In the introduction the author surveys the circumstances which caused the canon to be created very late – only in the second part of the 1920’s – in the minority literature of the period after World War I. At the basis of the aspiration to canon-creation stands the recognition that a national community can only support itself with the well-constructed system of its own values and ideals. In the Transylvania Hungarian literature it was Sándor Makkai who took upon himself at the end of the decay the creation of a canon which contains all the possible spiritual values, validates the awareness of specific situation, while he doesn’t deny the more universal aesthetic need. That is he achieves the linking of regionalism and European spirit. Makkai’s canon is not really appreciated upon its creation; therefore, he impatiently urges the appearance of a „self-conscious public opinion” capable of valuing literature. Such a public will appear only in the 1930’s and that is when the institutionalization of canons and polemics around it will take place. The most noticeable canon creation took place in Transylvania. The author touches upon the process in the Transylvanian Saxon literature as well in the Slovakian Hungarian and Yugoslavian Hungarian one, pointing out the similarities and differences. As a matter of fact this essay is a pilot-study for the analysis of the literary processes on-going in the 1930’s.

²⁰ Vö. Szegedy-Maszák Mihály: *A bizony(talan)ság ábrándja: kánonképződés a posztmodern korban*. 88.

²¹ Vö. Itamar Even-Zohar: *A többrendszerszerűség elmélete*. Helikon 1995. 4. sz. 434–467.